

VODIČ KROZ ILEGALNE DEPONIJE:

ILEGALNE DEPONIJE NA PODRUČJU TUZLANSKOG KANTONA I FBiH

Urednica:

Almasa Bečić

Lektorisanje:

Elvira Sadiković

Redakcija:

Edna Sadiković

Autori/ice: Selma Hadžić, Azra Musić, Arman Ćulah,
Edna Sadiković, Melika Čačković, Melika Suljić**Dizajn:**

Haris Begić

„Vodič kroz ilegalne deponije“ kao publikacija aktivista/ca Omladinskog pokreta Revolt nastao je u sklopu projekta Kolaborativnih intervencija mladih na temu Zelene transformacije, uz podršku Radničkog univerziteta i Fonda otvoreno društvo BiH.

Stavovi izneseni u esejima ne odražavaju nužno stavove Omladinskog pokreta Revolt, Udruženja Front Slobode niti Fonda otvoreno društvo BiH

Mart 2022.

Uz podršku Fonda otvoreno društvo BiH

O PROJEKTU

Tim platforme Radničkog univerziteta podržane od strane Udruženja Front Slobode, kroz javni konkurs za implementiranje grupnog projekta u vidu višemjesečne kolaborativne intervencije mladih aktivistkinja i aktivista u lokalnoj zajednici, a na temu zelene transformacije i društvene pravde, odnosno zelene tranzicije i društvene brige, odabrao je grupe od 3 do 5 mladih aktivistkinja i aktivista koje su tokom svojih aktivnosti podržane kroz finansijsku, programsku, mentorsku i tehničku pomoć kako bi sprovele niz aktivnosti u polju zelenog rasta i društvene brige u svojoj lokalnoj zajednici (intervencije, akcije, multimedijalni uradci raznih žanrova i formata, tribine, kampanje, i slično), u periodu od oktobra 2021. godine do marta 2022. godine.

Kolaborativne intervencije podržane su od strane Udruženja Front Slobode i Fonda otvoreno društvo BiH.

Podršku tokom kolaborativne intervencije dobila je i grupa mladih aktivista i aktivistica, članova/ica Omladinskog pokreta Revolt. Intervencija, podesno nazvana „Ekokriminal i slučajevi deponija“, fokusirala se na problem ilegalnih deponija u BiH i Tuzlanskom kantonu. Kroz educiranje i razgovore sa sugrađanima i sugrađankama, tim za sprovođenje intervencije imao je priliku u javni i lični diskurs približiti značaj rješavanja ovog opšte rasprostranjenog problema.

Poboljšanje bosanskohercegovačkog društva kroz društveni aktivizam ima za cilj implementaciju novih platformi djelovanja u polju zelenog rasta kroz kolaborativne intervencije u zajednici. Potrebno je jačanje ljudskih, infrastrukturnih i institucionalnih kapaciteta kako bi se napravio zaokret ka zelenom rastu fokusirajući se istovremeno i na društvenu brigu unutar zajednice. Kolaborativne intervencije u konačnici imaju za cilj promjenu paradigme u poimanju društvenog razvoja, te pitanja rada, energije i rasta u lokalnoj zajednici.

O INTERVENCIJI

Zašto razgovarati o ilegalnim deponijama?

Deponije predstavljaju mjesta za odlaganje otpada, obično tako što se otpad skuplja na jednu lokaciju i zatrpava, što je i najstariji način odlaganja otpada. Deponije su trenutno osnovni način odlaganja otpada širom BiH, ali uprkos tome, na prostoru naše države od oko 10 000 registrovanih deponija samo dvije deponije zadovoljavaju sve propise za uklanjanje otpada – deponije u Bijeljini i Zenici – dok su ogromna većina ostalih deponija koje čine taj broj divlje ili ilegalne deponije. Na ovim deponijama se, zbog nedostatka njihove kontrole, odlaže i opasni otpad poput baterija i elektronike, infektivnog i animalnog otpada, te se nerijetko nalaze pored rijeka, čime ugrožavaju okoliš i zdravlje ljudi. Devastirajuća je i činjenica da se broj ilegalnih deponija konstantno povećava usljed brojnih faktora poput nepostojanja odvoza komunalnog otpada u velikom broju prigradskih naselja, te je nemoguće isključiti mogućnost toga da broj ovakvih deponija premašuje i nevjerovatnih 10 000.

Baš kao ni ostatak države, ni Tuzlanski kanton ne bilježi napredak u saniranju ovog problema. Nepotpuna usluga odvoza smeća, loša organiziranost deponija na kojima je zabilježeno spaljivanje otpada bez upotrebe filtera ili poštivanja drugih regulacionih mjera, i formiranje nelegalnih odlagališta, veliki su komunalni problemi u Tuzlanskom kantonu. Ilegalne deponije u gradu Tuzla javna su tajna već godinama poznata i građanima i pasivnim nadležnim organima; divlja deponija kod Azila za pse „Nirina“, ilegalne deponije na Vršanima, Ilinčici i drugim odmaralištima koje uprkos zalaganjima civilnog sektora iz godine u godinu opstaju, odlaganje otpada u mjesnim zajednicama, čak i u koritima rijeka, tek su neke od zabilježenih slučajeva nezakonitog odlaganja otpada.

Međutim, situaciju je moguće popraviti, što potvrđuje primjer Općine Kakanj koja je na lokaciji ilegalne deponije smeća i zapuštene zone pomoćnog stadiona FK Rudar izradila urbanu zonu za edukaciju, rekreaciju i zabavu građanima ovoga grada. To je pokazatelj da nam je potrebno više inicijativa i brige za našu životnu sredinu.

Dužnost regulisanja, otklanjanja i smanjenja broja ilegalnih deponija već je dodijeljena nadležnim organima na entitetskom i kantonalnom nivou – između ostalih, Federalnom ministarstvu okoliša i turizma u FBiH i Ministarstvu prostornog uređenja i zaštite okolice u TK – te je definisana obimnim zakonskim okvirom upravljanja otpadom u FBiH, ali zbog neprimjenjivanja zakonske regulative, mi kao nevladin i civilni sektor osjećamo potrebu za vršenjem pritiska na navedene institucije i uključivanjem građanstva u naše aktivnosti informisanjem i edukovanjem, a u cilju definisanja i zahtijevanja rješenja ovog dugoročno aktuelnog problema.

Kolaborativna intervencija „Ekokriminal i slučajevi deponija“ u periodu implementiranja projekta svoj fokus stavlja na najpogođeniju skupinu – građane i građanke čija su okolina i svakodnevni životi zagađeni ilegalno odloženim otpadom, a kroz direktan razgovor, edukaciju i osvještavanje.

Intervencija se sprovodi uz podršku Udruženja Front Slobode i Fonda otvoreno društvo BiH.

O BOSANSKOHERCEGOVAČKOM OTPADU DANAS

Selma Hadžić

Prema mišljenju većine, najveći problem u vezi zagađenja i gomilanja otpada s kojim se suočava Bosna i Hercegovina je, naravno, plastični otpad. Plastika sama po sebi nije biološki razgradiv materijal, što dodatno otežava njeno odlaganje, te ju je trenutno nemoguće reciklirati u sklopu državnih sistema za regulaciju otpada. Nažalost, nije iznenađujuća ni činjenica da se, uprkos tome, najveći dio svih proizvoda stavljenih u prodaju i na korištenje u BiH pakuje u plastične ambalaže, te se plastične vrećice za jednokratnu upotrebu masivno koriste prilikom kupovine, iako bismo se susreli sa brojnim benefitima ukoliko bismo primjenjivali i minimalne mjere održivosti poput nošenja i korištenja cagera i vrećica za ponovno korištenje.

Mi kao pojedinci možemo dati našu riječ da ćemo u naše svakodnevne živote uvoditi određene promjene i donositi odluke u skladu sa većom ekološkom prihvatljivošću kako bismo doprinijeli promjeni današnje situacije, ali se susrećemo sa narednim problemom - otporom i ignorantnim mentalitetom velike većine stanovništva. Mnogi od nas bi radije nastavili upražnjavati svoje dosadašnje navike po cijenu nepovratnog zagađenja i uništavanja naših prirodnih resursa, nego podnijeli određene žrtve trudeći da se isti zaštite i obnove!

Naravno, nije sve ni do pojedinaca i pojedinki. Problem je sistemski. Odgovorni autoriteti u Bosni i Hercegovini pokazuju veoma mali ili nikakav interes za uvođenjem bilo kakvih dugoročnih sistemskih mjera i rješenja za adekvatno upravljanje otpadom, uključujući neuvođenje kvalitetnih i održivih reciklažnih programa. U Bosni i Hercegovini se samo 10% smeća u trenutku pisanja reciklira širom države, dok znatno veći postotak nastavlja zagađivati naše prirodne resurse. Stanovništvo najčešće svoj vlastiti otpad ne sortira, a kada bi to i činili, odvojeni otpad bi u konačnici vjerovatno završio zajedno na istom odlagalištu. U bližoj prošlosti nije postojao ni sistem za regulaciju i odlaganje takozvanog krupnog otpada i elektronike u Tuzlanskom kantonu, što je dovelo do formiranja i pretrpavanja ilegalnih deponija ovom vrstom otpada.

Bosna i Hercegovina se također, zajedno sa drugim državama Balkana, smatra "europskim odlagalištem olupina". Značajan dio automobilske otpada dovozi se na teritorije države iz inostranstva, te se ostavlja na upravljanje od strane privatnih odlagališta i prodavača automobilske otpada, a bez adekvatnog mehanizma postavljenog u svrhu kontrole otpada.

Problem reguliranja otpada u BiH također prijete da državi oduzme prirodne izvore vode kojima smo se sve do sada dičili i iste štitili. Otpad proizveden od strane hidroelektrana i industrija odlaže se, ili bolje rečeno baca, direktno u naše rijeke. Svake godine je broj gradova sa zagađenim sistemima navodnjavanja i tekućim vodama u porastu, a samo prethodne godine 23 miliona KM je potrošeno na kupovinu vode i uvoz iz drugih država. Nema potrebe da napominjemo da je naša država svjetski poznata po bogatstvu rijekama i vodama, a ipak se čini kao da ciljano pokušava da ih uništi. U rijeke i korita bacamo otpad i ložni lug kao da će ih voda samo tako prihvatiti, bez ikakvih posljedica, kao da bi se mogli stopiti sa česticama vode.

Benefiti koje bismo dobili podizanjem svijesti o klimatskim promjenama, ili čak promjenama naših ličnih izbora i odluka, mogu uveliko utjecati na trenutnu ekološku krizu, koja neprestano prijete pogoršanjem. Neophodno je da se sistemski predstave i prihvate održive alternative trenutnom sistemu odlaganja i regulacije otpada. Ukoliko ne uložimo vlastiti trud u promjene sada, zasigurno ćemo se utopiti u vlastitom smeću i neuspjesima.

ILEGALNE DEPONIJE U TUZLANSKOM KANTONU

Azra Musić

Problem postojanja ilegalnih deponija je uveliko prisutan u cijelom svijetu, a izuzetak nažalost nisu niti Bosna i Hercegovina, niti Tuzlanski kanton. Nepotpuna usluga odvoza smeća, loša organiziranost deponija i formirane ilegalnih odlagališta veliki su komunalni problemi u Tuzlanskom kantonu. Otprilike 60% domaćinstava ima redovan odvoz smeća, što znači da 40% njih svoj otpad odlaže ilegalno. Imajući to u vidu, možemo zaključiti da sukrivci za postojanje velikog broja ilegalnih deponija podjednako i građani Tuzlanskog kantona i komunalna preduzeća. Usljed nedostatka adekvatnog mjesta za odlaganje otpada, stanovništvo sve češće preuzima stvari u svoje ruke. Većinom rješenje pronalaze u kreiranju ilegalnih deponija koje se ne kontrolišu na primjeren način, pa postaju jedan od glavnih zagađivača lokalnih zajednica u kojima se nalaze. Takve deponije su također nehigijenski rasadnik mnogih zaraznih bolesti. Vjerujem da su svi barem jednom prolazeći kroz neki dio mjesta u kojem žive naišli na neki vid ilegalne deponije.

U razvijenijim državama se na rješavanju problema ilegalnih deponija jako puno radi, tako da one postepeno nestaju. Međutim, mi taj problem još uvijek nismo shvatili dovoljno ozbiljno, iako je itekako ozastupljen. Pretvoreno u brojke, u Bosni i Hercegovini postoji oko 10 000 ilegalnih deponija. Dio problema je i nedovoljno zastupljeno recikliranje otpada, a činjenica je da se u Bosni i Hercegovini reciklira tek oko 10% ambalažnog otpada. Uzroci za nastajanje ilegalnih deponija su, pored nepostojanja adekvatnog prostora za odlaganje otpada, i neinformisanost stanovništva o veličini i štetnosti problema. Teško je stati u kraj ilegalnim deponijama zato što se jako teško pronalaze krivci za nastajanje istih.

Međutim, Tuzlanski kanton ima svoje načine borbe za ljepše životno okruženje. Na području Tuzlanskog kantona djeluju mnoge ekološke organizacije, kao što je naprimjer Let's do it, koje organizuju akcije čišćenja, sadnja cvijeća i sadnica kroz koje uljepšavaju bar dijelove grada. Najznačajnija njihova akcija je godišnja akcija čišćenja. Ova akcija povezuje istomišljenike, mlade ljude koji zajedničkim snag-

ama čiste ilegalne deponije na području Tuzlanskog kantona. To je jedna svijetla tačka u tmurnim statistikama ilegalnih deponija!

Što se tiče načina na koje se ostale države bore protiv problema ilegalnih deponija, Njemačka je pronašla kreativno rješenje. Nijemac Thomas Lennartzkreirao je aplikaciju Müllweg! DE putem koje građani mogu prijaviti lokaciju ilegalne deponije direktno nadležnim službama, a njihove službe očiste to područje. Jednako kreativno i efektno rješenje će se pojaviti i kod nas, samo se trebamo dovoljno potruditi da ga pronađemo.

ZAŠTO SE STVARAJU ILEGALNE DEPONIJE?

Arman Čulah

Kada poredimo istraživanja o uzrocima stvaranja ilegalnih deponija, većih i manjih, susrećemo se sa bitnim faktorima koji sinergijom ovaj problem čine znatno težim za riješiti:

Građanska svijest – naše navike recikliranja otpada (ili manjknjih); postojanje ilegalnih deponija kojima svjesno doprinosimo jer već postoje; svaljivanje odgovornosti na nadležne i manjak informacija i edukacije o težini problema- dovode da momenta da su građani navikli da je smeće tu i ne razmišljaju da li će ga neko skloniti ili ne.

Manjak pristupačnih mjesta za odlaganje smeća na ulici, poput obične kante za smeće, za papiriće od bombona znači da će završiti na ulici. Veš mašinu je lakše baciti niz rijeku jer kontejner je pun... samo su neki od problema o kojima običan građanin treba da razmišlja ako želi da živi u ekološki prihvatljivom okruženju.

Drugi faktor zbog kojeg građani pribjegavaju ilegalnom odlaganju smeća su visoke cijene koje su građani obavezni platiti ako želeo dlagati otpad legalno. Čak i neke kompanije pribjegavaju ovom rješenju: kako bi izbjegle velike troškove, ponekad i opasan otpad na jednostavan i besplatan način odlažu na nedozvoljenim mjestima ili prirodnim površinama.

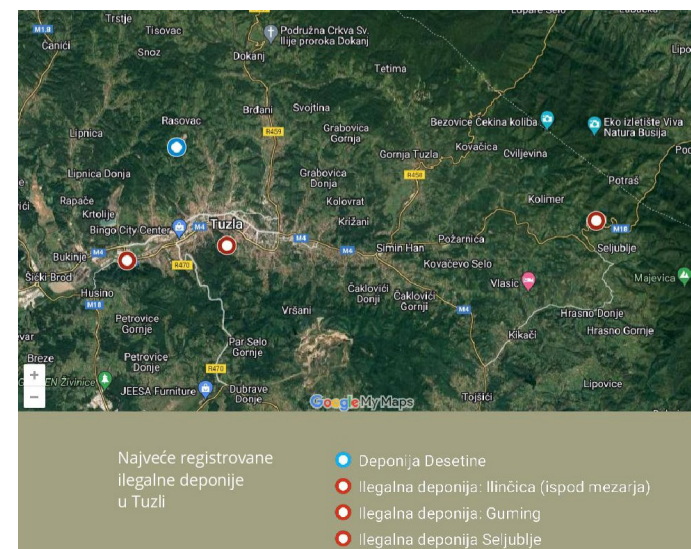
Nepoštivanje zakonskih regulativa, tačnije manjak istih, vezanih za ilegalno deponovanje otpada, građane i kompanije ostavljaju nekažnjene, ne snose odgovornost za vlastite postupke, čije će posljedice i oni osjetiti.

Džemila Agić, iz Centra za ekologiju i energiju iz Tuzle, u razgovoru za Klix.ba kao problem navodi i činjenicu da se u određenim gradovima i općinama u Tuzlanskom kantonu, zbog potpunosti postojećih deponija, komunalni otpad odlaže na sanitarne deponije u kojima se skladištenje plaća, te javna komunalna preduzeća dolaze u finansijsku krizu.

“Osim tih deponija, mi u Kantonu imamo i mnogo divljih koje su nastale zbog neredovnog odvoza otpada za sva domaćinstva. Otprilike 60% domaćinstava ima redovan odvoz, štoznači da 40% njih svoj otpad odlaže ilegalno. Shodno tome, problem je nekada do građana, a nekada do javnih komunalnih preduzeća jer nemaju dovoljno kapaciteta”, smatra Agić.

(Slika 1. i slika 2.) Ulična akcija – kviz pitanja i razgovor sa građanima/ kama

(Slika 3.) Najveće ilegalne deponije u Tuzli

(Slika 4. i 5.) Divlje deponije u Tuzli

DA LI STE ZNALI_E?

Testirajte svoje znanje o problemu ilegalnih deponija uz kviz pitanja na koja su tokom sprovođenja projekta odgovore davali/e i naši/e sugrađani/ke.

1. Šta su ilegalne deponije?

Ilegalne deponije predstavljaju mjesta za odlaganje većih količina otpada na za to NEpredviđenim površinama – kao što su šume, doline, brda i planine, napuštena polja ili riječna korita.

Procjenjuje se da je u svakom trenutku 100 miliona svjetskog otpada odloženo na ilegalnim deponijama, u to ne uključujemo opuške, plastične vrećice i flašice koje se redovno odlažu na prirodnim površinama, i a zbog same rasprostranjenosti i klasifikacije u sitni otpad, ne ubrajaju se u ilegalne deponije.

2. Koji su uzroci problema ilegalnog odlaganja otpada?

Uzroci su brojni, od individualne neodgovornosti, do sistemske neuređenosti. Neki od glavnih uzroka su:

- Manjak javne edukacije o štetnosti ilegalnog odlaganja otpada.
- Nepostojanje sistema odvoza smeća u određenim mjestima i zajednicama.
- Manjak nadgledanja od strane autoriteta i izostanak kažnjavanja.

3. Kako ilegalne deponije utiču na našu okolinu?

- Voda i zemljište postanu zagađeni, što se dalje prenosi i na pitku vodu i namirnice koje unosimo u sv oj organizam.
- Dolazi do poremećaja balansa životinjskog svijeta – ilegalne deponije privlače životinje kao što su muhe, komarci i rakunikoji šire razne bolesti i među ljudima.
- Povećan je rizik od prirodnih katastrofa – ilegalno odložen otpad zakrči riječna korita zbog čega poplave postaju češće, te doprinose nekontrolisanim klizištima.

4. Kako ilegalne deponije utiču na zdravlje i dobrobit ljudi?

- Povećava se broj oboljenja koje prenose životinje; koje u hranu dospijevaju putem namirnica; koje se uzgajaju na zagađenom tlu - ili se stvaraju zagađivanjem pitke vode.
- Negativno utječu na mentalno zdravlje građana i građanki, koji svakodnevno svjedoče prizorima zagađenja i haosa.
- Vrijednost imovine se smanjuje ukoliko se prostor nalazi blizu ilegalnih odlagališta, a regulacija postojanja ilegalnih deponija se također može i oprezivati, to direktno plaćaju građanke i građani određene zajednice.

5. Ilegalne deponije predstavljaju opasnost po rijeke i pitku vodu zbog otpuštanja različitih materija, uključujući i motorno ulje. **Da li znate koliko litara pitke vode može zagađiti ispuštanje samo 1l korištenog ulja?**

- a) 20 litara   b) 950 000 litara   c) 30 000 litara

Jedan litar rabljenog ulja koji se baci u rijeku zagađi 950 000 litara pitke vode.

Veliki broj divljih deponija formiran je i u neposrednoj blizini rijeka, koje se usljed poplava nalaze na još jednom ekološkom udaru. Voda kontaminirana nepropisno odloženim otpadom završava i u poljoprivrednim zemljištima na kojima građani/ke imaju usjeve. Također smo imali i katastrofalne poplave 2014 .godine nastale izlivanjem rijeka zbog nesavjesnog odlaganja otpada u njihova korita.

Rijeke naravno pritom nisu stacionirane. One spadaju u vode tekućice, koje sav kontaminiran sadržaj prenose dalje do podzemnih voda, drugih rijeka u koje se ulivaju i, konačno, mora i okeane.

6. Koliko tona otpada se proizvode diljem svijeta u toku jedne godine?

- a) 10 000 000 tona   b) 70 000 tona   c) 2 000 000 000 tona

U toku 2020. godine, ljudi su proizveli **2.12 milijardi otpada**.

Samo u BiH, te brojke dostižu preko 12 000 000. Kada bismo nastavili odlagati otpad kao sad, u smislu da ne odvajamo koristan od nekorisnog, za 30 godina bismo imali količine koje, ako bismo ih razastrli na površinu cijele BiH, imali bismo sloj smeća visok gotovo 30cm.

7. Ko proizvodi najviše otpada na ilegalnim deponijama?

- a) građani/ke   b) industrija i fabrike   c) poljoprivreda

Iako udio otpada koji proizvedu građanke i građani nije zanemarljiv, **najveće količine otpada proizvode firme, industrije, fabrike i građevinski otpad.**

Smatra se da se kazne za njihove prekršaje ne sprovode u dovoljnoj mjeri. Na primjer, kazna za ilegalno odbacivanje građevinskog otpada u prirodu umjesto na za to predviđene deponije očigledno nije dovoljno visoka jer je pojava sve učestalija. Građevinarima se više isplati odlagati materijal na skrovitim mjestima bez sortiranja za reciklažu, čak i uz rizik da budu otkriveni i kažnjeni, o tome sugerira podatak o učestalosti navedenog prekršaja.

8. Koliko domaćinstava (procentualno) svoj otpad redovno odlaže na ilegalne deponije?

- a) 3%   b) 100%   c) 40%

Otprilike 60% domaćinstava ima redovan odvoz, što znači da 40% njih svoj otpad odlaže alternativnim i nelegalnim metodama. Shodno tome, problem je nekada u građanima/kama, a nekada u javnim komunalnim preduzećima i strukturama koje ne obezbjeđuju adekvatne kapacitete i sisteme za regulaciju propisnog odlaganja otpada.

9. Koliko ilegalnih deponija postoji na području FBiH?

- a) 1 500 b) 660 c) 12

Na području **Federacije BiH** evidentirano je **1426 divljih deponija** na kojima je deponovano oko **5,5 miliona metara kubnih otpada**, uključujući i otpad animalnog porijekla, a od čega je 90 % takvih lokaliteta i dalje aktivno.

Prema nezvaničnim procjenama na području Bosne i Hercegovine nalazi se **preko 10000 manjih ilegalnih deponija otpada**. Analize pokazuju kako ti podaci ne mogu biti precizni i potpuni s obzirom na to da, pored konstatnog povećavanja njihovog broja, nije upostavljen zvaničan registar.

10. Da li FBiH posjeduje zakonski okvir koji se bavi problemom ilegalnih deponija?

- a) da b) ne

Da, međutim, na poštivanju tih zakona se ne insistira.

Generalno, sankcije za nelegalno odlaganje otpada u okoliš mogu se podijeliti u dvije kategorije, odnosno prekršaje koji su regulirani Zakonom o prekršajima FBiH i krivično djelo, regulirano KZ-om FBiH i Zakonom o upravljanju otpadom u FBiH. Kaznenim odredbama su jasno propisane radnje koje se smatraju krivičnim djelom protiv okoliša, kao i sankcije za fizičke i pravne osobe, uključujući novčane i kazne zatvora do tri godine.

11. Šta mi možemo učiniti?

- Ako uočite ilegalnu deponiju, ili osobu koja odlaže otpad na ilegalnim zonama, kontaktirajte jedno od navedenih tijela: Službu za komunalne poslove, izgradnju i poslove mjesnih zajednica; Službu za inspeksijske poslove; Inspektorat komunalne i sanitarne inspekcije.
- Pomozite u podizanju svijesti i dijelite znanje o ilegalnim deponijama sa svojim sugrađanima i sugrađankama.
- Insistirajte na uključivanju planova saniranja ilegalnih deponija u lokalne planove prostornog planiranja.
- I, naravno, svoj otpad odložite legalno.

(Slika 6. i 7.) Ovak papir će završiti na ilegalnoj deponiji i Gdje završava naš otpad?

(Slika 8. i 9.) Poster i Gdje će ova kanta završiti?

(Slika 10, 11. i 12.) *Ilegalne deponije u Tuzli*

(Slika 13. i 14.) *Ulična akcija – promocija kolaborativne intervencije*

TAKO TO KAŽU GRAĐANKE I GRAĐANI TUZLE

Edna Sadiković

Glavnu ulogu u sprovođenju projekta „Ekokriminal i slučajevi deponija“ igrali/e su naši/e sugrađani/ke. Naši napori bez njihovih uvida bili bi srljanje u prazno jer, kako sprovesti kampanju za građane/ke bez društveno osviještenih, aktivnih i uključenih građana/ki koji će nanovo osviješteno znanje i koristiti?!

Među brojem živih razgovora, dijeljenja mišljenja i iskustava, i vidno prisutne žarke želje za promjenom, istakle su se ponajviše priče koje su sa nama podijelili/e. Priče o njihovim susretima sa ilegalnim deponijama i reakcijama koje su dobili na svoje uporne pokušaje rješavanja ovog problema zasigurno su nas uvjerile u važnost razgovora o ovoj temi i borbe za njeno trajno i održivo rješenje.

Jedna takva priča posebno se istakla. Podijelio ju je sa nama Enver Abazović, građanin Tuzle. Kada smo ga pitali kako da ga predstavimo, za sebe reče da je „razmišljolog“ – da će svaki problem i svaku informaciju staviti na vagu, ali i na njih reagovati. To je ne samo njegov opis, već i njegova ličnost i osnovni životni princip.

Enver svoju priču započinje govoreći o svojoj porodici. Želja da za svoju djecu i unučad obezbijedi mjesto u prirodi, gdje će uz odmor i druženje moći dijeliti porodične trenutke, podstakla ga je da potraži imanje u okolini Tuzle gdje će zajedno da izgrade odmorište i baštu, na temeljima porodične ljubavi. Dok je tražio savjet i preporuku od prijatelja, Enver je dobio odgovor: „Imam jednu njivu, ali ne znam da li da te vodim tu.“

Plac se nalazio između rijeka Suhe i Markovače, i starog puta koji vodi prema susjednim Banovićima. Zapravo, teško da se to mjesto moglo nazvati placem, njivom ili imanjem. Envera je na lokaciji dočekalo ništa više nego ilegalna deponija. Gomi-la smeća prekrivala je površinu, otuđujući njen potencijal i ljepotu. Stari šporeti, ostaci građevinskog materijala, olupine automobila i plastične ambalaže prkosno su odvrćale svakog gosta od odluke da ovo imanje pretvori u svoje odmorište ili porodični dom. Svakog gosta, osim jednog. Gospodin Abazović na tom mjestu vi-

dje ono što je imanje ranije i bilo – lijep i prije svega funkcionalan posjed čija duša isijava iza nepropisno odloženog otpada.

Kako Tuzla i tada, pa sve donedavno, u sklopu komunalnih službi nije nudila mogućnost ugovaranja odvoza takozvanog kabastog otpada, Enver je unajmio radnike koji će pomoću dva kamiona (na koja je Enver utovarao svo smeće), sadržaj ilegalne deponije transportovati na sanitarne deponije TK, gdje će otpad biti dalje regulisan. Kako kaže, za ovu mu akciju nije bilo potrebno mnogo materijalne svojine, ali je u nju uložio svoje srce, svoj napor i lični doprinos. Na njegovom imanju sada nema traga ilegalnoj deponiji. Na mjestu gdje je nekada bila čista ruševina i tamna mrlja na prirodnim ljepotama, Enver i njegova unučad obrađuju zajedničku baštu i uživaju u porodičnim aktivnostima. Prirodi je vraćen njen izvorni sjaj i svakodneвно je uljepšavaju novi trenuci koje porodica gospodina Abazovića dijeli kao rezultat direktne i odvažne građanske akcije.

Kada nas sam sistem iznevjeri, i dalje se oslanjamo na motivirane pojedince! Divimo se njihovoj predanosti i pozitivnim primjerima. Ali problem koji ne rješavamo iz korijena, ne može samo tako iščeznuti. Dok odgovorni autoriteti ne uvedu prije nego neophodne promjene i ne počnu razmišljati kao gospodin Enver i ostali aktivni građani i građanke Tuzle, nebrojeno mnogo imanja postajat će nove vječne ilegalne deponije.

POSLJEDICE ILEGALNIH DEPONIJA

Melika Čačković

Neodgovorno ponašanje komunalnih preduzeća, loša organizacija deponija i njihova prezasićenost, ili samo ljudski nemar, predstavljaju samo neke od najčešćih razloga formiranja ilegalnih deponija u TK.

“Zabrinjavajuće je da skoro sve općinske deponije u BiH, osim nekih regionalnih, a u cijeloj BiH ih je trenutno pet, ne zadovoljavaju uvjete adekvatnog odlaganja. Tih (i) legalnih deponija u BiH je gotovo onoliko koliko i općina u BiH, i kada dodamo na to impozantan broj od više hiljada malih divljih deponija, pa još dodamo da se na tim lokacijama odlaže i opasni otpad (baterije, infektivni i animalni otpad, elektronski i elektronički otpad itd), te i građevinski otpad, i da se one obično nalaze pored rijeka, onda je utjecaj na okoliš i ljude aksiom koji ne treba dokazivati”, kazala je za Radiosarajevo.ba stručnjakinja za okoliš i upravljanje otpadom, Maja Čolović-Daul 2017. godine.

Do danas se situacija nije drastično promijenila, ako ne računamo porast broja divljih deponija, kojih u BiH danas ima preko 11000.

Osim činjenice da estetski nisu privlačne, i da umanjuju vrijednost vašeg zemljišta, ilegalne deponije mogu biti pogubne za naše zdravlje. One predstavljaju leglo zaraza sitnih životinja koje potom, direktno ili indirektno, truju čitav životni lanac, na čijem vrhu mi. Tokom kišnih dana sve kontaminirane tečnosti i čestice se sapiru i ulijevaju u mnogobrojne bosanskohercegovačke rijeka koje obezbjedjuju pitku vodu nebrojenim zajednicama, uključujući i vodotoke Tuzlanskog kantona.

“[Ilegalne deponije] su veliki problem i za okoliš jer, naprimjer, jedan litar rabljenog ulja koji se baci u rijeku zagadi 950 000 litara pitke vode. Kada bismo nastavili odlagati otpad kao sad, u smislu da ne odvajamo korisni od nekorisnog, za 30 godina bismo imali količine koje, ako bismo ih razastrli na 22.648 kilometara kvadratnih površine, formirale sloj smeća visok pola metra”, naglašava Karadžin u razgovoru iz 2021. godine.

Zagađenje nema svoje granice, te je ono ukorijenjeno u hiljadama kvadratnih kilometara naše zemlje zbog nesavjesnog odlaganja otpada i loše organizacije od strane odgovornih osoba i preduzeća.

Trebamo biti svjesni da ne samo da otpad s ilegalnih deponija unosimo kroz vodu i

kroz meso koje konzumiramo, mi ga unosimo i kroz voće i povrće. Još jedna zabrinjavajuća stvar jeste što se na ilegalne deponije odlaže puno lako zapaljivog otpada. Samim tim šanse za (šumske) požare, koji su, kako smo prethodnih godina vidjeli, teško savladivi, se povećavaju. Posljedice požara na deponijama koje se ne nadgledaju su šarolike, i kreću se od zagađenog vazduha, preko ugrožavanja životinjskih vrsta i njihovih staništa, do ugrožavanja ljudskih života. U BiH do sada nije bilo prijavljenih slučajeva većih i opasnijih požara izazvanih na divljim deponijama, ali šanse svake godine rastu zajedno sa porastom prosječne temperature u ljetnim mjesecima.

Tokom prethodne dvije godine iz prve ruke smo iskusili kako je to kad se opasna pandemija uvuče i poremeti vam čitav život. Nakon prvih smrtnih slučajeva izazvane virusom Covid-19, životinjske pijace u Wuhanu postale su meta oštih kritika i proglašene izvorima zaraze. Koliku opasnost i "izvor zaraze" predstavljaju onda prostori na kojima se odlaže svakakav otpad, na kojima životinje dolaze u kontakt sa istim?! Ilegalne deponije su savršeno stanište za komarce, muhe i ostale leteće bube, ali i za životinje koje su česti prenosnici bolesti, kao sto su štakori, miševi, tvorovi i slično.

Nebrojeno je mnogo razloga zašto ilegalne deponije treba da postanu predmet prošlosti. Mnoge od tih posljedica tiču se direktno nas i kvaliteta našeg života. Zašto se onda ništa ne poduzima povodom sanacije divljih deponija?! Jedan od glavnih uzroka je i manjak informacija. Svi trebamo znati da ilegalne deponije nisu samo poljane prepune smeća, nego su to i male gomilice konzervi i kesica čipsa pored ceste. To su čak i ostaci nečijeg roštilja ili piknika na prostorima za izletnike. Ka napretku se ide malim koracima. Nešto konkretno što svaki odgovoran pojedinac može učiniti za svoju zajednicu jeste da te divlje deponije i deponijice prijavi nadležnim organima ili organizacijama koje se bave ekologijom.

Za one hrabre predlažemo: možda čak i zasukati rukave i svojom rukom počistiti ono što je neko svojom ostavio?! Možda se to ne čini kao nešto drastično, ali svako odgovorno ponašanje, nebitno da li je to bacanje plastične flaše sa pločnika u kantu za smeće ili saniranje čitave jedne ilegalne deponije, pomaže i mnogo se cijeni u široj slici. Budite odgovorni i pozivajte na odgovornost!

KAKO RIJEŠITI PROBLEM ILEGALNIH DEPONIJ?

Melika Suljić

Koliko ljudi zapravo znaju o ilegalnim deponijama i da li znaju da ih sami ljudi prave?!

Ilegalne deponije su nastale tako što su legalne deponije postale previše pune, a drugi razlogje to što JKP kasni sa odvozom smeća. Često nam se dešava da vidimo pune kontejnere, iako su već prije nekoliko dana trebali biti ispražnjeni; ljudi često bacaju smeće gdje ne bi trebali, a to dovodi do zagađenja okoline u kojoj mi živimo. Nažalost, pojedinci ne razmišljaju o tome koliko bi trebali. Mi živimo u gradu u kojem na svakom uglu možemo vidjeti gomile smeća, okruženi smo njime, gazimo po nepropisno odloženom smeću.

Ne samo odgovorna tijela, i građani i građanke bi trebali postaviti sebi pitanje: „Kako da riješimo ovaj problem?“. Istina je da bismo trebali krenuti od sebe: glavni problem smo mi, zagađujemo okolinu u kojoj živimo, svjesno ili nesvjesno.

Rješenje ovog problema je zahtjevniji posao u kojem svaki građanin/ka treba da učestvuje u smislu da paze gdje bacaju smeće i kakvo smeće gdje odlažu. Osim toga, odvoženje smeća je jako bitno, potrebno je da se smeće odvozi na vrijeme, da ljudi ne bi morali da ga bacaju pored kontejnera ili čak negdje gdje ne bi trebalo. Jedan od načina prevencije i rješavanja ovog problema jeste da se uvede „eko policija“ koja bi imala ovlast da uvede obavezno plaćanje kazni za zagađivanje, ili društveno korisni rad, rješenje koje je popularno u uređenijim državama.

Trava nije mjesto gdje se treba bacati smeće, kao ni zapuštene ulice. Problem jesmo mi, ali smo također i rješenje. Smatram da kada bi se svaki građanin/ka uključili u ove aktivnosti, lako bismo ih mogli riješiti. Ilegalne deponije se moraju maknuti, zagađivači trebaju biti kažnjeni, pravljenje ilegalnih deponija se mora zaustaviti! Trebamo biti svjesni da ilegalne deponije mogu biti izvor raznih zaraza.

Ja kao mlada građanka sam svjesna ovog problema i htjela bih poručiti sugrađanima da se moramo malo više osvijestiti jer ovdje živimo mi, a naša budućnost leži na nama. Neki ljudi misle da nema rješenja za ovaj problem, ali se moramo malo više aktivirati, ne zapostavljati ovaj problem.

Ljudi su najveći zagađivači okoline i zraka, pored automobila. Ljudi su zagađivači – ljudi mogu sve promijeniti! Pogledajte par slika koje smo napravili i zapitajte se da li je ovo uredu i da li želite da nastavimo živjeti ovako! Ja ću vam reći svoj odgovor: "NE! Ne, ne želim da živim ovako i ne želim da živim kružena smećem!"

Informativni dio - objedinjenje istraživanja, zakona, analiza i postojećih programa relevantnih za ilegalne deponije na području FBiH

IMAMO SE ČIME I POHVALITI...

Prema nacionalnoj definiciji otpada u Bosni i Hercegovini „otpad“ znači sve materije ili predmete koje vlasnik odlaže, namjerava odložiti ili se traži da budu odložene u skladu sa jednom od kategorija otpada navedenoj u listi otpada. Vlasnik može biti pravno ili fizičko lice.

Prilikom istraživanja obavljenog u općinama KS, kao jedan od značajnih problema iz oblasti upravljanja otpadom identifikovano je konstantno formiranje divljih deponija. Ovi podaci prenose se i na kontekst ostatka FBiH te Tuzlanskog kantona Divlje deponije se uglavnom javljaju na istim lokacijama, kao posljedica navika neodgovornih stanovnika i nedostatka sprovođenja zakonskih inicijativa koje bi ove navike spriječila i sankcionisala.

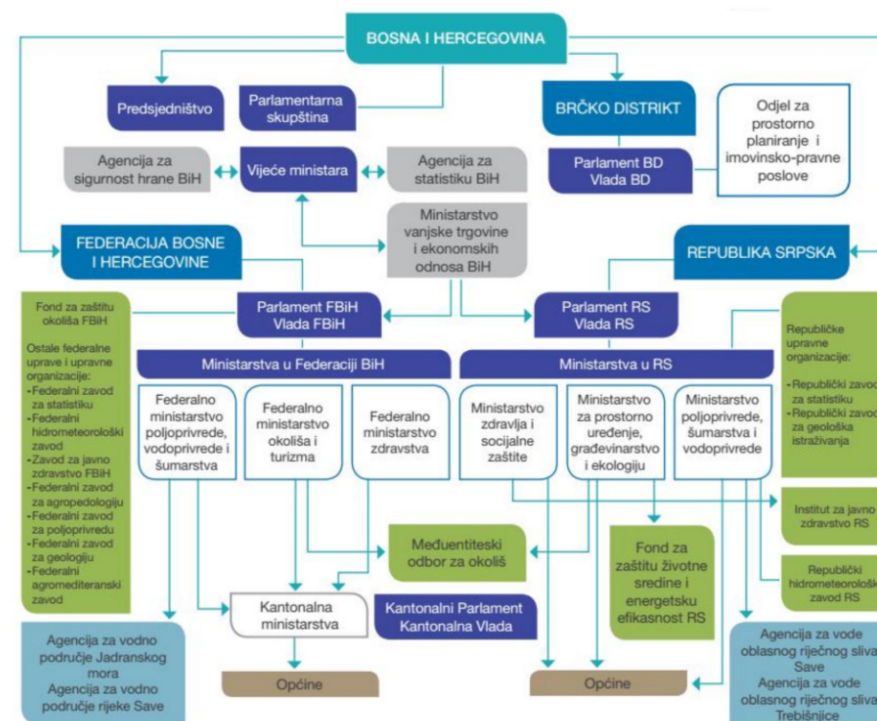
Svaki čovjek obavljanjem redovnih dnevnih aktivnosti proizvodi otpad. Za oblast upravljanja otpadom, pored Akcionog plana Federalne strategije upravljanja otpadom urađen je i Federalni plan upravljanja otpadom (2012.-2017.). Trenutno se radi nova Strategija zaštite okoliša Federacije BiH u saradnji sa Švedskim institutom za okoliš uz finansijsku podršku SIDE. Zakonski okvir koji uređuje oblast upravljanja otpadom čini Zakon o upravljanju otpadom Federacije BiH i devetnaest provedbenih propisa donesenih na osnovu ovog zakona.

Kako ovi sistemi funkcionišu, i zašto se pored svih formalnih procedura još uvijek suočavamo sa problemima upravljanja otpadom i rekordnim brojevima ilegalnih deponija?! Bez konkretnog odgovora, sud o ovom pitanju, kroz upoznavanje sa postojećim institucionalnim strukturama i dostupnim istraživanjima, moramo donositi sami.

1. NADLEŽNI AKTERI UNUTAR SISTEMA

Ustavom Bosne i Hercegovine nije definisana nadležnost državnih institucija u oblasti zaštite okoliša, uključujući upravljanje otpadom, što po automatizmu znači da je okoliš u entitetskoj nadležnosti. Na nivou FBiH oblast upravljanja otpadom definišu dva zakona: Zakon o zaštiti okoliša (Službene novine FBiH br. 33/03 i 38/09) i Zakon o upravljanju otpadom (Službene novine FBiH br. 33/03 i 72/09).

Zakonom o upravljanju otpadom definisane su uloge i strukture zadužene za monitoring i regulaciju upravljanja otpadom te njihovi zadaci i nadležnosti. Prema Zakonu, nadležnosti u oblasti upravljanja otpadom su podijeljene između FBiH i kantona, s time što se kantonalni propisi trebaju odrediti na eventualno dalje prenošenje nadležnosti – na gradove, općine, komunalna preduzeća.

Grafik 1. Shema sistema upravljanja otpadom i zaštite okoliša u BiH.
Izvor: Izvještaj o stanju okoliša u Bosni i Hercegovini 2012.

1.1. Državni nivo

Uprkos odsustvu odredbi u Ustavu, postoje određena, prije svega, koordinacijska tijela koja se djelimično bave problematikom upravljanja otpadom na državnom nivou.

Međuentitetsko tijelo za okoliš je osnovano 2006. godine. U okviru svojih nadležnosti se bavi i pitanjima upravljanja otpadom i odgovara za usklađivanje entitetskih zakona o okolišu, međunarodnih sporazuma, propisa, standarda i njihovu implementaciju.

U okviru **Ministarstva vanjske trgovine i ekonomskih odnosa Bosne i Hercegovine (MVTEO)** postoji Sektor za prirodne resurse, energetiku i zaštitu okoliša u kojem je jedan od šest odsjeka i Odsjek za zaštitu okoliša, koji se bavi temama upravljanja otpadom na državnom nivou.

1.2. Federacija BiH

Poslove upravljanja otpadom iz nadležnosti Federacije BiH vrši FMOIT u saradnji sa FMZ i drugim nadležnim ministarstvima.

Federalno ministarstvo okoliša i turizma (FMOIT) vrši stručne i druge poslove u izradi Strategije upravljanja otpadom, poslove upravljanja otpadom iz nadležnosti Federacije BiH i prekograničnog prometa otpada te izdaje saglasnost za izvoz, tranzit ili uvoz otpada.

Ministarstvo zdravstva Federacije Bosne i Hercegovine (FMZ) ima nadležnosti nad zdravstvenim i sanitarnim inspekcijama i kroz poslove u svojoj nadležnosti može imati direktan uticaj na oblast upravljanja otpadom, prije svega na poštivanje sanitarnih i zdravstvenih propisa. **Zavod za javno zdravstvo Federacije Bosne i Hercegovine** ima nadležnost za zdravstveni nadzor, istraživanje i kontrolu rizika i prijetnje po javno zdravlje, što uključuje i djelovanje faktora rizika iz okoliša.

Savjetodavno vijeće za okoliš FBiH odgovorno je za pružanje naučne i stručne podrške FMOIT-u i Federalnoj vladi i ima ulogu koordinatora i savjetodavca federalnim i kantonalnim vlastima.

Inspektorat urbanističko-ekološke inspekcije i Federalni inspektor zaštite okoliša djeluju u okviru . U njihove nadležnosti spada i inspeksijski nadzor nad provođenjem propisa iz oblasti zaštite okoliša, nadzor nad zaštitom voda i poboljšanjem ekološke kvalitete. Inspektorat je nadležan za provedbu odredbi Zakona o upravljanju otpadom FBiH.

1.3. Kantonalne institucije

Federacija BiH svoje nadležnosti prenosi i na 10 kantona koji čine strukturu Federacije. Nadležnosti na kantonalnom nivou primjenljive su na individualne kantone unutar FBiH.

Ministarstva prostornog uređenja, građenja, zaštite okoliša na kantonalnom nivou dijele nadležnost regulisanja, očuvanja i unapređenja zaštite okoliša, pripreme zakona i drugih propisa, praćenje stanja i primjena zakonskih propisa koji se odnose na zaštitu okoliša. Upravljanjem otpadom se bavi i Ministarstvo komunalne privrede i infrastrukture, čija je nadležnost opća politika komunalnih djelatnosti i obezbjeđivanje uslova za rad i razvoj javnih preduzeća, koja obavljaju komunalne djelatnosti.

Ministarstvo zdravstva i Zavod za javno zdravstvo nadležni su za provođenje zdravstvenog nadzora, istraživanje i kontrolu rizika i prijetnje po javno zdravlje, što uključuje i djelovanje faktora rizika iz okoliša na nivou kantona.

Na kantonalnom nivou, inspekciju postrojenja za upravljanje otpadom vrši **Kantonalna uprava za inspeksijske poslove (KUIP)**, ako je dozvolu za upravljanje otpadom izdalo nadležno kantonalno ministarstvo. **Inspektorat urbanističko-građevinske, ekološke i komunalne inspekcije** Kantonalne uprave za inspeksijske poslove ima obavezu nadziranja provedbe Zakona o upravljanju otpadom FBiH na kantonalnom nivou.

Kantonalna ministarstva okoliša u FBiH nadležna su za upravljanje komunalnim otpadom i utvrđivanje lokacija za izgradnju infrastrukture za upravljanje otpadom u skladu sa regionalnim konceptom koji je definisan u FSUO i FPUO. Kantonalna ministarstva također su odgovorna za izradu kantonalnih strategija i planova za upravljanje otpadom te za izradu zakona i propisa u kantonalnoj nadležnosti.

1.4. Lokalni nivo

Nadležnosti lokalnih vlasti u oblasti upravljanja otpadom definisane su nizom zakonskih akata kako na federalnom tako i kantonalnom nivou:

- **prema Zakonu o upravljanju otpadom FBiH** lokalne vlasti su nadležne za planiranje upravljanja komunalnim otpadom u okviru svojih nadležnosti, kao i za provođenje edukacije u oblasti upravljanja otpadom;

- **prema Zakonu o principima lokalne samouprave** („Službene novine FBiH“ br. 49/06) općine su nadležne za donošenje prostornih, urbanističkih i provedbenih planova, uključujući zoniranje, utvrđivanje i provođenje politike uređenja prostora i zaštite čovjekove okoline, upravljanje, finansiranje i unapređenje djelatnosti i objekata lokalne komunalne infrastrukture, prikupljanje i odlaganje čvrstog otpada, održavanje javne čistoće i za izdavanje dozvola za postavljanje komunalne infrastrukture.

2. KOJI NAS ZAKONI (NE) ŠTITE?

Iako široko zakonski pokrivena, problematika upravljanja otpadom koja bi sprječavala nastanak novih ilegalnih deponija ne sprovodi se adekvatno. Ilegalne deponije još uvijek su jedan od najvećih komunalnih problema.

Glavni zakoni na snazi koji u obzir uzimaju ovu problematiku, iako često služe samo kao jalovo slovo na papiru, jesu Zakon o zaštiti okoliša, Zakon o upravljanju otpadom, te Kazneni zakon FBiH.

2.1. Zakon o zaštiti okoliša

Članak 3 – Pravo na okoliš

„Svaka osoba ima pravo na zdrav i ekološki prihvatljiv okoliš kao temeljno ustavno pravo.“ Pravo, koje nam postojanje ilegalnih deponija oduzima.

Članak 10 – Sudjelovanje javnosti i pristup informacijama

„Pitanja zaštite okoliša ostvaruju se putem sudjelovanja svih zainteresiranih građana. Svaki pojedinac i organizacija moraju imati odgovarajući pristup informacijama koje se odnose na okoliš, a kojim raspolažu organi uprave, kao i mogućnost sudjelovanja u donošenju odluka.“

Naravno, poboljšanje počinje i od nas samih – naš zadatak unutar sistema jeste sam nadzor odgovornih institucija i poziv na preuzimanje odgovornosti.

Članak 19 – Otpad

„Zaštita od štetnog utjecaja otpada na okoliš obuhvaća sve vrste supstanci, proizvoda, uključujući ambalažu i materijal za pakiranje tih supstanci, odnosno sve vrste proizvoda koji se odlažu ili za koje se planira da će biti odloženi.“

Članak 90

„Nadzor nad sprovedbom odredaba ovoga zakona i propisa donesenih na temelju njega obavlja Federalno ministarstvo. Inspekcijski nadzor vrše Federalno i Kantonalno ministarstvo, svatko u okviru svojih nadležnosti, putem inspektora zaštite okoliša. Nadležno ministarstvo po službenoj dužnosti ili na zahtjev zainteresirane osobe obavlja nadzor postupa li operator po zahtjevima iz okolišnog dopuštenja, zakona ili provedbenog propisa.“

2.2. Zakon o upravljanju otpadom

Cilj Zakona o upravljanju otpadom je poticanje i osiguranje najvažnijih uslova radi sprječavanja nastajanja otpada i sigurnog odlaganja otpada. U nastavku su izdvojeni dijelovi zakona relevantni i u razgovoru o regulisanju ilegalnih deponija na području FBiH.

Članak 15 – Opći propisi za upravljanje otpadom

„Sve aktivnosti trebaju se poduzimati tako da imaju veoma mali uticaj na okoliš i ljudsko zdravlje, smanjuju opterećenje i korištenje okolinskih resursa, ne ugrožavaju ljudsko zdravlje ili zagađuju okoliš, smanjuju količine i štetne uticaje otpada, unapređuju ponovno korištenje i reciklažu (povrat materijala) otpada i sigurno odlaganje otpada.“

Dijelom publikacije „Posljedice ilegalnih deponija“ dokazano je da postojanje ilegalnih deponija direktno krši ovu odredbu.

Članak 24 – Odgovornost proizvođača i vlasnika otpada

„Proizvođač i vlasnik otpada dužni su skupljati, brinuti se o ponovnom korištenju i reciklaži ili odlaganju otpada koji je produkovan zbog njihovih aktivnosti ili otpada kojeg posjeduju. Proizvođač i vlasnik otpada dužni su da prije odlaganja i ponovnog korištenja otpada uskladište otpad na okolinski prihvatljiv način.“

Ovim članom zabranjuje se neregulisano odlaganje otpada te se odgovornost za takav prekršaj stavlja na samu osobu ili pravno lice koje otpad proizvodi i odlaže.

Članak 33 – Odlaganje otpada

„Načini odlaganja mogu biti odlaganje na lokaciji deponije, termalno odlaganje ili druge hemijske, biološke ili fizičke obrade.“

Ilegalne deponije, naravno, ne spadaju u navedene kategorije odlaganja otpada.

Članak 52 – Kaznene odredbe

„Ko prikuplja, tretira, pohranjuje, prevozi i odlaže otpad bez dozvole i time izazove opasnost po život i zdravlje ljudi, ili zagađenje zraka, vode ili zemlje, ili rizik za biljni i životinjski svijet čini krivično djelo, i kaznit će se zatvorom od tri mjeseca do tri godine.“

Svaka osoba ili pravno lice koja svoj otpad odlaže ilegalno na osnovu zakona treba biti pravno sankcionisana.

Članak 54 – Odgovornost FBiH

„Federacija BiH odgovorna je za preduzimanje hitnih mjera ili aktivnosti čišćenja ukoliko se ne može ustanoviti odgovornost počinioca, a interesi zaštite ljudskog zdravlja, biljnog i životinjskog svijeta zahtjeva direktnu i brzu aktivnost.“

Iako se u praksi primjenjuje suprotno, dužnost čišćenja ilegalnih deponija nije posao građana/ki, već institucija u okviru Federacije BiH.

2.3. Kazneni zakon FBiH – Kaznena djela protiv okoliša i prirodnih dobara*Članak 303 – Onečišćenje okoliša*

„Tko kršenjem propisa onečisti (...) ili na drugi način ugrozi čistoću, kakvoću zraka, tla, vode, na širem području i u mjeri koja može pogoršati uvjete života ljudi ili životinja ili ugroziti opstanak šuma, bilja ili drugog raslinja, kaznit će se **kaznom zatvora od tri mjeseca do pet godina.**“

Članak 305 – Ugrožavanje okoliša otpadom

„Tko protivno propisima odbacuje, odlaže, skuplja, skladišti, obrađuje i prevozi otpad (...) kaznit će se **novčanom kaznom ili kaznom zatvora do tri godine.**“

3. ŠTA KAŽU ISTRAŽIVANJA?

Količina proizvedenog komunalnog otpada po stanovniku u BiH je u porastu. Očekuje se da će se taj trend nastaviti s obzirom na predviđeni razvoj turizma i privrede, kao i zbog promjene potrošačkih navika. Na osnovu podataka o kojima izvještava **Izvještaj o stanju okoliša u Bosni i Hercegovini 2012. godine**, godišnja količina proizvedenog otpada u BiH iznosi 1,3 miliona tona godišnje, dok je 1 milion tona tog otpada pokriveno komunalnim službama, što bi značilo da se ostalih 300 000 tona odlaže neovisno od postojećih struktura i nelegalno.

Neposredno prije objave ovog Izvještaja, širom BiH zatvoreno je između 10 i 15% ilegalnih deponija, dok je preko hiljadu još uvijek bilo aktivno. Ponekad komunalna preduzeća uklone manja divlja odlagališta, ali nakon toga se pojave druga divlja odlagališta na drugim lokacijama. Pored represivnih mjera, na određenim područjima potrebno je poboljšati nivo pokrivenosti uslugom zbrinjavanja otpada. Sistemski pristup tom problemu zahtijeva direktnu saradnju između komunalnih poduzeća, lokalnih institucija, komunalnih redara i inspekcija. Pored toga, jedna od ključnih aktivnosti sprječavanja ilegalnog odlaganja je obrazovanje i provođenje kampanja za podizanje javne svijesti o adekvatnom upravljanju otpadom, odvojenom prikupljanju otpada, reciklaži i negativnom uticaju divljih odlagališta na zdravlje ljudi i okoliš.

Prema podacima, navedenim u **Strategiji zaštite okoliša Federacije BiH**, na teritoriji FBiH nalazi se više od 2.000 divljih deponija na površini od oko milion kvadratnih metara, koje se uglavnom nalaze uz velike rijeke Bosnu, Vrbas i Lašvu i njihove pritoke, uz prometnice, te u blizini izvorišta voda. Odbačeni otpad u okoliš direktno ugrožava zdravlje ljudi, stvara lošu sliku ekološke svijesti, uzrok je čestih šumskih požara, te ugrožava stratešku granu privrede - turizam.

Iako je došlo do značajnog unaprjeđenja sistema upravljanja komunalnim otpadom u smislu razvoja komunalne infrastrukture i povećanjem broja stanovnika obuhvaćenim organizovanim prikupljanjem otpada, broj lokacija divljih deponija se nije smanjio, dolazi do zarastanja starih deponija, nastaju nove, što zahtijeva hitne mjere i sinergiju svih nivoa vlasti za sistemsko rješavanje ovog problema.

U istraživanju „Sveobuhvatna procjena trenutnog stanja upravljanja otpadom u jugoistočnoj Evropi i perspektive za budućnost ovog sektora“, kao ključni problemi koji su utvrđeni u FBiH navode se:

1. Samo četiri deponije zadovoljavaju standarde EU (tri regionalne i jedna opštinska), te se procjenjuje da će, uz još tri planirane deponije, biti zadovoljeno samo 40% potreba stanovništva za uslugama takvih deponija.
2. Oko 45 deponija koriste opštine, a nekoliko opština je pripremiло planove adaptacije za svoje deponije, što je pozitivan korak. Međutim, ostaju brojna nelegalna odlagališta otpada, tako da je odlaganje otpada uglavnom opterećeno problemima.
3. Planiranje upravljanja otpadom ili nije dovršeno ili nije usklađeno sa zahtjevima Okvirne direktive o otpadu. Činjenica da je još uvijek dozvoljeno odlaganje otpada na deponije koje nisu u skladu sa Direktivom predstavlja prijetnju za okoliš i narušava ekonomičnost svih drugih alternativa za upravljanje otpadom.

Ključne preporuke u smislu jačanja kapaciteta iznešene u Istraživanju bi bile povećanje broja odgovarajućih inspektora zaposlenih na puno radno vrijeme koji rade isključivo u oblasti upravljanja otpadom u FBiH i RS-u te razvijanje stručnog znanja u organima entiteta, kantona i javnih komunalnih preduzeća s ciljem da se doprinese „ozeljenjavanju“ javne potrošnje.

Bitnu kampanju i istraživanje sprovode i Centri civilnih inicijativa (CCI). Njihova kampanja **Mapiranje divljih deponija** sprovedena u periodu 2018-2019. s ciljem doprinosa sistemskom rješavanju problema divljih deponija predlaže uspostavljanje Registra ilegalnih deponija u Federaciji BiH. U saradnji sa općinama, nevladinim organizacijama, strukovnim i akademskim institucijama i udruženjima u Federaciji BiH, sprovode sveobuhvatnu kampanju s ciljem prikupljanja podataka sa terena i uspostavu Registra nelegalnih/divljih deponija u Federaciji BiH, koji, pored podataka o divljim deponijama, sadrži i glavne parametre sanacije i remedijacije tla, te prosječnu cijenu zbrinjavanja ove vrste otpada na ekološki prihvatljiv način.

Podaci iz sprovedenog istraživanja predstavljani su na press konferenciji u Sarajevu. Predstavljanje rezultata spomenutog istraživanja koincidira s obilježavanjem Svjetskog dana zaštite okoline, koji se obilježava u znak sjećanja na 5. juni 1972. godine, kada je u Stockholmu održana konferencija Ujedinjenih nacija, na kojoj je prihvaćen program zaštite okoline UN-a. Podaci su sljedeći.

Na području Federacije BiH evidentirano je 1.426 “divljih deponija”. na kojima je deponovano oko 5,5 miliona metara kubnih otpada, uključujući i otpad animalnog porijekla, a od čega je 90% takvih lokaliteta i dalje aktivno.

Kada se radi o vrsti/kategorizaciji divljih deponija, najviši udio, gotovo 60%, otpada na deponije koje sadrže tzv. miješani otpad, a oko 35% se odnosi na kućni otpad, pri čemu je evidentirano i 26 lokacija kategoriziranih kao nelegalna odlagališta otpada animalnog porijekla.

Analiza CCI-a, koja se zasniva na podacima deset kantonalnih tužilaštava, pokazuje da su u protekle tri godine u vrijeme istraživanja pokrenuta samo 22 postupka zbog ugrožavanja okoline otpadom, a od ukupnog broja postupaka samo je jedna pravna osoba kažnjena novčanom kaznom.

U vezi s tim, iz CCI-a upozoravaju da je neophodno zaoštriti odgovornost svih aktera u lancu upravljanja otpadom, te unaprjediti sistem prijavljivanja nelegalnog odlaganja otpada putem stalnih edukacija i koordiniranja ukupnih aktivnosti između građana i nadležnih inspekcijских i pravosudnih organa.

Iz CCI-a, nadalje, navode kako građani nisu dovoljno informisani o tome da mogu inspekcijским i pravosudnim organima (kantonalnim tužilaštvima) direktno prijaviti slučajeve nelegalnog odlaganja otpada, te pozivaju sve involvirane aktere na snažniji angažman na planu zaštite okoline.

Ured za reviziju institucija u Federaciji Bosne i Hercegovine je izvršio reviziju učinaka na temu: „**Određene mjere iz Federalnog plana upravljanja otpadom nisu implementirane u zadatim rokovima**“.

Podaci o odvojenom prikupljanju otpada ukazuju na nizak stepen praktične implementacije načela upravljanja otpadom. Bitno je naglasiti da kantonalni planovi, kao i poseban Federalni plan upravljanja otpadom predstavlja važne instrumente implementacije planiranih mjera. Od usvajanja seta zakona o okolišu, vrlo mali napredak je napravljen na uspostavi sistemskog praćenja parametara potrebnih za ocjenu stanja okoliša.

Ne postoji propisana procedura niti je uspostavljena efikasna mreža institucija i timova na nivou FBiH i kantona koja bi osigurala dovoljnu količinu kvalitetnih informacija za dalje efikasno planiranje i donošenje odluka u sklopu integralnog sistema upravljanja otpadom, kako je precizirano Federalnim planom upravljanja otpadom od 2012. do 2017. godine.

Opredjeljenja vlasti u ovoj oblasti ne ostvaruju se planiranom dinamikom. Procjenjuje se da nadležne institucije kasne u provođenju planiranih mjera. Navedeno može imati za posljedicu da se ne ostvare strateški ciljevi u upravljanju otpadom.

4. KOLIKO SU EFIKASNI POSTOJEĆI PROGRAMI?

U Tuzlanskom kantonu postoji nekoliko programa i sistema čija je svrha saniranje i upravljanje otpadom. Njihovom pravilnom primjenom bi trebalo biti moguće uspostaviti kontrolu i stati u kraj stvaranju ilegalnih deponija. Njihova efikasnost je, uz činjenicu da se zakonski okviri prema kojima se isti baziraju kao takvi ne sprovode te da se broj ilegalnih deponija konstantno povećava, diskutabilna, a na njihovom unapređenju potrebno je raditi i vršiti sistemski pritisak koji bi vodio ka promjenama.

4.1. Javno komunalno preduzeće „Komunalac“ Tuzla

Osnovna djelatnost JKP „Komunalac“ Tuzla je prikupljanje, transport i deponovanje komunalnog otpada na području grada Tuzla. Uslugom odvoza komunalnog otpada obuhvaćeno je u određenoj mjeri svih 40 mjesnih zajednica u gradu

Tuzla. Nakon preuzimanja komunalnog otpada iz domaćinstava i privrednih subjekata na području grada Tuzla, isti se transportuje na gradsku deponiju “Desetine” kojom upravlja Preduzeće.

Na deponiji se otpad tretira na način da se određena količina tretira u fabrici za mehaničku obradu otpada, gdje se manuelnim putem vrši izdvajanje korisnih frakcija iz komunalnog otpada. Ostatak otpada, neiskorišteni dio se odlaže na deponijski prostor, gdje se isti sabija i prekriva inertnim materijalom. Među netretirani otpad koji je završavao na samoj deponiji, ili mnogo češće na ilegalnim deponijama, do skora je spadao i elektro-otpada, stari ili pokvareni električni i elektronski uređaji i oprema koja se više ne koristi, kao što su veš mašina, fen, televizor, kao i ostali uređaji koji rade na struju ili baterije. Ovaj otpad potpada pod opasni otpad, jer sadrži mnoge štetne tvari poput kadmija, broma, olova i arsena, i ukoliko se ne odlaže pravilno, njegove opasne supstance mogu zagaditi tlo, zrak i vodu, te na taj način postati dio lanca ishrane.

U sklopu projekta Ekolucija – Revolucija ekološke svijesti, kojeg implementira ZEOS eko sistem, od januara 2022. godine na ulicama Tuzle i Živinica postavljeni su ulični kontejneri za odlaganje e-otpada. Planirano je postavljanje ukupno 17 uličnih kontejnera, i to 13 u Gradu Tuzla i 4 u Gradu Živinice, uz nabavku još mobilnog reciklažnog dvorišta, odnosno kombija, kojim će se od januara 2022. godine e-otpada prikupljati u ruralnim područjima Tuzle. Na ovaj način bit će omogućeno sakupljanje svih kategorija e-otpada, sa posebnim naglaskom na e-otpada iz domaćinstava, kao što su mali aparati, IT oprema, električne igračke, zabavna elektronika i alati, a usluga odlaganja za građane biti će besplatna. Ipak, kao što je do prije par mjeseci situacija bila i u Tuzli, u svijetu još uvijek gotovo 80% e-otpada završi na deponijama.

Među usluge koje do skora nisu bile dostupne građanima/kama Tuzle i Tuzlanskog kantona spada i besplatan odvoz kabastog otpada, naziv koji se koristi za sav glomazan otpad koji se stvara u domaćinstvima poput starih fotelja, frižidera, polomljenih polica i stolova ili sličnog namještaja. Počevši od januara 2022. godine, Grad Tuzla i JKP Komunalac uvode novi način prikupljanja kabastog otpada, takozvani „Narandžasti vikendi“, kada će građani/ke svoj kabasti otpad moći odlagati u najbliži za to predviđen narandžasti kontejner. Na ovaj način, kabasti otpad bit će transportovan, razdvojen prije sitnjenja u specijalnim mašinama, te dalje skladišten, upotrebljavan ili transportovan do mjesta gdje će biti vršena njegova reciklaža.

Navedeni sistem podrazumijeva da sva domaćinstava koja redovno plaćaju odvoz otpada imaju tri mogućnosti:

1. da besplatno svoj kabasti otpad svaki radni dan odvezu na deponiju Desetine i odlože u reciklažno dvorište;
2. da uz nadoknadu pozovu JKP Komunalac na broj: 035 302 577 da odveze kabasti otpad.
3. da besplatno svoj otpad odlože na predviđeno mjesto u definiranim terminima:
  - gradske mjesne zajednice: 12 puta godišnje, svakog posljednjeg vikenda u mjesecu.
  - prigradske mjesne zajednice: 4 puta godišnje (prva sedmica u januaru, aprilu, julu i oktobru).

Što znači, za sve van centra grada, neka vam ne pada na pamet da namještaj mijenjate u maju.

4.2. Informacioni sistem upravljanja otpadom u FBiH

Donošenjem „Uredbe o informacionom sistemu upravljanja otpadom“ u Službenom listu FBiH br. 97/18, Federalno ministarstvo okoliša i turizma je stvorilo zakonski osnov za pripremu i kreiranje Informacionog sistema upravljanja otpadom. Fond za zaštitu okoliša FBiH je sa UNDP-om kao partnerom pokrenuo realizaciju pripreme i izgradnje Informacionog sistema krajem 2019.godine, te je Sistem pušten u operativnu upotrebu 01.01.2021.g.

Prema Uredbi o informacionom sistemu upravljanja otpadom obveznici izvještavanja, tj. obveznici registracije i direktnog unosa podataka u informacioni sistem su subjekti upravljanja otpadom, kao što su javna i privatna komunalna preduzeća te sakupljači, reciklери, uvoznici i izvoznici otpada i deponije, zatim subjekti koji kao rezultat svoje djelatnosti stvaraju otpad te proizvođači, uvoznici i distributeri proizvoda koji poslije upotrebe postaju posebne kategorije otpada – ambalaža, električni i elektronskih proizvodi, ulja, baterija i akumulatori, gume i automobili.

Informacioni sistem za cilj ima poboljšati i olakšati komunikaciju između nadležnih tijela i obveznika izvještavanja, kao i omogućiti pristup jedinstvenim podacima

svim nivoima od lokalnog do državnog, svako u okviru svoje nadležnosti. Planirano je da Sistem također omogući institucijama na državnom nivou, MVTEO i Agencija za statistiku BiH, da izvrše ono na što smo se kao država obavezali prema Evropskoj uniji, a to je dostavljanje izvještaja o nastanku i kretanju otpada u BiH. Efikasnost Sistema još uvijek nije potvrđena te se samo možemo nadati čudu i iznenadnoj promjeni u želji za sprovođenjem obećanja u BiH.

4.3. Nevladine organizacije

Nevladine organizacije i civilni sektor nisu program, već neophodni odgovori građanstva organizovani usljed neefikasnog i neodgovornog sistema. Ipak, njihov doprinos i konstantan rad donosi svakodnevne promjene kada je u pitanju saniranje i izvještavanje o ilegalnim odlagalištima otpada te je kao takav iz ove analize neizostavan.

Praćenje istraživanja, akcija čišćenja i aktivnosti nevladinih organizacija bitan je aspekt informisanja o mogućnostima učešća u donošenju sistemskih promjena.

HVALIT ĆEMO SE I SUTRA

Planiranje u oblasti upravljanja otpadom propisano je Zakonom o zaštiti okoliša („Službene novine FBiH“ br. 33/03 i 38/09), dok je Zakonom o upravljanju otpadom („Službene novine FBiH“ br. 33/03 i 72/09) dodatno obrađeno.

Najznačajniji problem regulisanja otpada koji dovodi do formiranja ilegalnih odlagališta sa aspekta institucionalnog okvira je uska povezanost između Ministarstava nadležnih za provedbu zakona i operatora – komunalnih preduzeća. Takav institucionalni okvir ne samo da ne stvara pritisak na efikasnost sistema, nego ga eliminiše.

Problem je i minorna uloga lokalnih vlasti unutar sistema upravljanja otpadom. Potrebno je da lokalne vlasti budu značajnije uključene radi postizanja boljih rezultata u oblasti edukacije stanovništva, pokrivenosti transportom, selektivnog prikupljanja i izrade općinskih planova upravljanja otpadom.

Problem predstavljaju i operatori koji imaju dozvolu za zbrinjavanje neke od vrsta otpada kao što su staklo i otpadne gume, ali za zbrinjavanje ne posjeduju kvalitetne uslove ili nemaju razvijeno tržište.

Oblast upravljanja otpadom je dobro obrađena i definisana sa aspekta zakonske regulative, gdje se Zakonom o upravljanju otpadom koji zajedno sa setom podzakonskih akata daje razumljiv način kojim se reguliše pitanje integriranog sistema upravljanja otpadom. Problem u ovoj oblasti, kao i u drugim oblastima u BiH, predstavlja nepotpuno provođenje zakonskih odredbi od strane nadležnih institucija, kao i nedovoljan inspekcijski nadzor nad provođenjem zakonskih odredbi na području Federacije i Tuzlanskog kantona.

LITERATURA

Uspostavljen informacioni sistem upravljanja otpadom Federacije BiH, Fond za zaštitu okoliša Federacije BiH
<https://fzofbih.org.ba/informacioni-sistem-upravljanja-otpadom-fbih/> (pristup stranici: februar 2022.)

Izveštaj o stanju okoliša u Bosni i Hercegovini 2012., grupa autora/ica
https://issuu.com/unitednations_bih/docs/izvjestaj_prelom_bos_05-2013_prelom (pristup stranici: februar 2022.)

Mapiranje divljih deponija, Centri civilnih inicijativa
<http://www.cci.ba/focus/1/41/65.html> (pristup stranici: februar 2022.)

U FBiH evidentirano 1.426 “divljih deponija” s 5,5 miliona metara kubnih otpada, Fena
<https://novasloboda.ba/2019/06/07/u-fbih-evidentirano-1-426-divljih-deponija-s-55-miliona-metara-kubnih-otpada/> (pristup stranici: februar 2022.)

Prijavi ilegalnu deponiju otpada!, Akta
<https://www.akta.ba/pauza/zivot-i-zdravlje/105175/trebamo-te-prijavi-ilegalnu-deponiju-otpada> (pristup stranici: februar 2022.)

Upravljanje otpadom, Komunalac
<https://www.komunalac.com.ba/index.php/o-nama/radne-jedinice/4-upravljanje-otpadom> (pristup stranici: februar 2022.)

Odvoz komunalnog otpada, Komunalac
<https://www.komunalac.com.ba/index.php/o-nama/radne-jedinice/3-odvoz-komunalnog-otpada> (pristup stranici: februar 2022.)

U Tuzli postavljeno 13 e-kontejnera za električni i elektronski otpad, Komunalac
<https://www.komunalac.com.ba/index.php/subrec/74-u-tuzli-postavljeno-13-e-kontejnera-za-elektricni-i-elektronski-otpad> (pristup stranici: februar 2022.)

Prvi narandžasti vikend u Tuzli, Komunalac
<https://www.komunalac.com.ba/index.php/subrec/bwl/77-1-narandzasti-vikend-uz-tz> (pristup stranici: februar 2022.)

Službene novine Federacije BiH, br. 33/03. Zakon o upravljanju otpadom

Službene novine Federacije BiH, broj 36/03. Kazneni zakon Federacije Bosne i Hercegovine

Službene novine Federacije BiH, br. 33/03. Zakon o zaštiti okoliša

Kanton Sarajevo, plan upravljanja otpadom kantona Sarajevo za period 2015. - 2020. godina, Sarajevo, juni 2015. godine

Tehnička pomoć za izgradnju dugoročne održivosti integriranog upravljanja čvrstim otpadom u Bosni i Hercegovini, Analiza sektora upravljanja čvrstim komunalnim otpadom, januar 2018. godine

Ured za reviziju institucija u FBiH, Određene mjere iz Federalnog plana upravljanja otpadom nisu implementirane u zadatim rokovima, Sarajevo, maj 2015. godine

Grupa autora/ica, Sveobuhvatna procjena trenutnog stanja upravljanja otpadom u Ju-goistočnoj Evropi i perspektive za budućnost ovog sektora, februar 2017. godine

O REVOLTU

Omladinski pokret Revolt osnovala je u novembru 2005. godine grupa mladih ljudi nezadovoljnih situacijom u njihovom gradu, ali i državi. Još uvijek okuplja mlade s istim ciljem - organizuje ih u borbi protiv nepravde, siromaštva, nasilja, korupcije, diskriminacije, neodgovornih političara/ki i negativnih autoriteta.

Tokom brojnih akcija Revoltu se priključilo nekoliko stotina mladih ljudi iz svih krajeva Bosna i Hercegovine različitih vjerskih, političkih, nacionalnih i drugih opredjeljenja spremnih boriti se za svoje interese i bolju budućnost vjerujući u ideale jednakosti i socijalne pravde.

Osnovni programski ciljevi Omladinskog pokreta "Revolt" su:

- podsticanje, ohrabivanje i motivisanje mladih ljudi za učešće u javnom životu BiH;
- zalaganje za građansku i demokratsku Bosnu i Hercegovinu, a protiv nacionalnih, vjerskih, rasnih i drugih netrpeljivosti;
- promovisanje ideja socijalne pravde i sigurnosti u cilju smanjenja socijalno-ekonomskih razlika;
- borba za besplatno i jednako dostupno osnovno, srednje i visoko obrazovanje;
- borba za besplatne i jednako dostupne zdravstvene usluge;
- podržavanje tendencija priključivanju BiH evropskim i svjetskim integracijama koje su u interesu njenih građana/ki;
- promovisanje ideja odvojenosti države i vjerskih institucija, te jednakopravnosti svih religija koje su zastupljene u Bosni i Hercegovini;
- očuvanje i njegovanje antifašističkih tekovina;
- zalaganje za ravnopravnost spolova u svim segmentima javnog i društvenog života;
- zalaganje za podizanje ekološke svijesti i odgovornosti pojedinca/ki i društva;
- borba protiv diskriminacije na osnovu nacionalne, vjerske, političke i seksualne orijentacije;
- promocija opštih ljudskih prava i sloboda.

Revolt je, kroz godine svog postojanja, postao prepoznatljiv po studentskoj borbi, borbi za demokratizaciju društva i poticanje mladih da se bave aktivizmom. Sama vizija Revolta ogleda se u Bosni i Hercegovini kao društvu u kojem je jednak društveno-ekonomski položaj za sve, postignut aktivnim angažmanom svih njenih građana i građanki, te postojanjem odgovorne vlasti.

Revolt djeluje na lokalnom, ali i regionalnom nivou, kroz povezivanje i umrežavanje sa lokalnim i regionalnim organizacijama i mrežama.

Potrebe ciljne grupe na koje organizacija treba odgovoriti su: obrazovanje, motivacija, osnaživanje, izgradnja kritičkog mišljenja, prostor za djelovanje, alati za stvaranje promjena, podrška, pružanje informacija, saradnja, zagovaranje, prava i odgovornosti, društveno uključivanje, studentska pitanja i političko učešće.

fb: Omladinski pokret Revolt

YT: Revolt Tuzla

Instagram: revolt.tuzla

web: www.op-revolt.org

